

II. TARPTAUTINĖ IR EUROPOS SAJUNGOS TEISĖ

SOVIETINĖ AGRESIJA PRIEŠ LIETUVĄ 1940 METAIS: NEPAGRĮSTI MĖGINIMAI JĄ PATEISINTI TARPTAUTINĖS TEISĖS POŽIŪRIU

Dr. Dainius Žalimas

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir
Europos Sąjungos teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 69
Elektroninis paštas tek@ltu.lt

Pateikta 2003 m. birželio 4 d.

Parengta spausdinti 2003 m. lapkričio 15 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas profesorius dr. Saulius Katuoka bei Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės katedros vedėjas docentas dr. Zenonas Petrauskas

S a n t r a u k a

Straipsnis skirtas svarbiausiems tarptautiniams teisiniams klausimams, susijusiems su 1940 m. sovietine agresija prieš Lietuvą. Jame nagrinėjami ir tarptautinės teisės požiūriu įvertinami Rusijos teisinėje literatūroje ir jos pareigūnų pareiškimuose pasitaikantys mėginimai pateisinti SSRS veiksmus prieš Lietuvą. Tokios pozicijos esmė buvo atspindėta oficialiame 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos pareiškimе dėl Lietuvos Respublikos Seimo svarstyto įstatymo „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ projekto.

Daugiausia dėmesio straipsnyje skiriama teiginiui, kad 1940 m. galiojusios tarptautinės teisės normos nedraudė tokių veiksmų, kokių buvo imtasi Lietuvos atžvilgiu, nes susiformavęs agresyvaus karo draudimas neva nereiškę draudimo grasinti jėga. Taip pat tiriama su šiuo teiginiu susijusi tezė apie Lietuvos sutikimą, kuris neva legalizavo prieš ją įvykdytus Sovietų Sąjungos prievartinius veiksmus. Straipsnio autorius argumentuotai įrodo panašių teiginių nepagrįstumą, analizuoja tuometines ir dabartines tarptautinės teisės normas bei jų aiškinimo ir taikymo praktiką, taip pat atkreipia dėmesį į pačios Rusijos poziciją, išreikštą galiojančioje 1991 m. sutartyje su Lietuva dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų. Savo išvadoms pagrįsti autorius naudoja sisteminį, lyginamąjį, istorinį, teleologinį, loginį ir kitus tyrimo metodus.

Pagrindinė straipsnio išvada yra ta, kad ir pagal 1940 m. galiojusią tarptautinę teisę Sovietų Sąjungos veiksmai kvalifikuotini kaip agresija prieš Lietuvą, o Lietuvos sutikimas neturėjo jokios teisinės reikšmės, nes buvo išgautas prievarta. Ši išvada daugiausia grindžiama formalia ir sisteme tuometinių tarptautinių sutarčių analize, taip pat valstybių praktika bei Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo jurisprudencija, aiškinančia galiojusias tarptautinės teisės normas.

1. Nauji mėginimai pagrįsti sovietų veiksmų prieš Lietuvą 1940 m. teisėtumą

Parašyti šį straipsnį paskatino pastaraisiais metais Rusijos teisinėje literatūroje [1, p. 9–41; 2, p. 72–79] ir net oficialių šios šalies pareigūnų pareiškimuose pasitaikę mėginimai revizuoti 1940 m. Baltijos valstybių okupacijos ir aneksijos vertinimą iškeliant naujus argumentus

dėl sovietų veiksmų teisėtumo. Tokių mėginimų esmė buvo išreikšta 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos pareiškime dėl Lietuvos Respublikos Seimo svarstyto įstatymo „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ projekto [3], kurio pagrindinis teiginys yra tas, kad „neteisinga kvalifikuoti Lietuvos įstojimą į SSRS sudėtį kaip pastarosios vienašalių veiksmų rezultata. Tvirtinimai apie Sovietų Sąjungos įvykdytą Lietuvos „okupaciją“ ir „aneksiją“ bei su tuo susijusios bet kurio pobūdžio pretenzijos ignoruoja politines, istorines ir teisines realijas, todėl yra nepagrįsti“. Šie teiginiai nusipelno atidesnio nagrinėjimo tarptautinės teisės požiūriu ne vien dėl jų prieštaravimo tarptautinės teisės literatūroje vyraujančiai nuomonei dėl 1939–1940 m. įvykių Baltijos valstybėse vertinimo, Lietuvos Respublikos okupacijos ir aneksijos teisinės kvalifikacijos [4, p. 215–416; 5, p. 370–384; 6, p. 375–391; 7, p. 69–85; 8, p. 15–45; 9, p. 155–159; 10; 11; 12; 13; 14]. Jeigu šie teiginiai būtų pagrįsti, tektų pripažinti, kad Lietuva buvo teisėta Sovietų Sąjungos dalis, todėl atsiskyrė nuo SSRS ir kartu su buvusiomis sovietinėmis respublikomis turėtų būti laikoma pastarosios teisių perėmėja. Kartu būtų paneigtas Lietuvos Respublikos tęstinumas ir, suprantama, visi reikalavimai atlyginti sovietinės okupacijos padarytą žalą. Taigi 1940 m. įvykių vertinimas turi esminę reikšmę 1990 m. atkūrusios nepriklausomybę Lietuvos Respublikos tarptautiniam teisiniam statusui ir jos santykių su Rusija pagrindams.

1939–1940 m. įvykiai, susiję su Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybės praradimu, išnagrinėti gana išsamiai. Iš esmės dabar šių istorinių faktų neginčija ir mėginantieji pateisinti Lietuvos Respublikos okupaciją ir aneksiją, tik kai kuriuos faktus jie aiškina ir vertina šiek tiek kitaip [1; 2; 3]. Iš tikrųjų būtų sunku šiuos faktus ginčyti po to, kai jie buvo konstatuoti ne vienos autoritetingos komisijos išvadose, pavyzdžiui, 1989 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo komisijos 1939 m. Sovietų ir Vokietijos nepuolimo sutarčiai politiškai ir teisiškai įvertinti išvadose [15] arba 1989 m. rugpjūčio 21 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos komisijos 1939 m. Vokietijos ir TSRS sutartims bei jų pasekmėms tirti išvadose [16]. Tad aš apsiribosiu tik reikšmingiausiais faktais, kuriuos papildomai įrodyti netikslinga, taip pat trumpai pateiksiu jų interpretaciją ir teisinį vertinimą, siūlomą Baltijos valstybių aneksiją teisinančiuose rusų mokslininko S. Černičenkos darbuose bei minėtame 2000 m. Rusijos užsienio reikalų ministerijos pareiškime. Tik tada bus galima tarptautinės teisės požiūriu objektyviai įvertinti argumentaciją dėl SSRS veiksmų prieš Lietuvą teisėtumo.

1.1. Trumpa istorinių faktų apžvalga

Lietuvos Respublikos ir kitų Baltijos valstybių nepriklausomybės praradimą 1940 m. lėmė gerai žinomos 1939 m. rugpjūčio 23 d. SSRS ir Vokietijos nepuolimo sutarties bei jos slaptąjo papildomo protokolo, 1939 m. rugsėjo 28 d. SSRS ir Vokietijos sutarties dėl draugystės ir sienų bei jos slaptąjo papildomo protokolo, 1941 m. sausio 10 d. SSRS ir Vokietijos slaptąjo protokolo (minėtieji trys slaptieji protokolai ir sudaro vadinamąjį Molotovo – Ribentropo pakta) sudarymas ir įgyvendinimas. Protokolais buvo pasidalinta suverenių Europos valstybių, įskaitant Baltijos regioną, teritorija, kuri netrukus tapo hitlerinių ir sovietinių agresijų, okupacijų bei aneksijų objektu. Kadangi Molotovo–Ribentropo pakto slaptieji protokolai prieštaravo SSRS ir Vokietijos tarptautiniams teisiniams įsipareigojimams (įtvirtintiems ir paprotinėse tarptautinės teisės normose, ir sutartyse su kitomis valstybėmis) gerbti trečiųjų valstybių suverenitetą bei nenaudoti jėgos, abi valstybės signatarės pripažino šiuos protokolus niekiniais: Vokietijos (VFR) Vyriausybė tai padarė 1989 m. rugsėjo 1 d. specialiu pareiškimu dėl penkiasdešimtųjų Antrojo pasaulinio karo pradžios metinių [17, p. 104], o kiek vėliau, 1989 m. gruodžio 24 d., SSRS Liaudies deputatų suvažiavimas savo nutarime „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ paskatino protokolų sudarymo faktą bei pripažino juos „teisiškai nepagrįstais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo momento“ [18].

Molotovo–Ribentropo pakto nuostatos buvo įgyvendinamos laipsniškai. Iš pradžių SSRS nepaisė Lietuvos neutraliteto, paskelbto 1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui: pagal 1939 m. spalio 10 d. Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai

perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties IV straipsnį [19, p. 97] Lietuva buvo įpareigota įsileisti sovietų kariuomenės įgulas, todėl „prarado neutralios valstybės statusą ir tapo priklausoma nuo TSRS užsienio politikos“ [16]. Šios sutarties sudarymo aplinkybės rodo, kad nuostatos dėl svetimų kariuomenės dislokavimo Lietuvai buvo priimtos grasinant jėga: derybose dėl sutarties sudarymo Stalinas pranešė, kad Sovietų Sąjunga kartu su Vokietija pasidalijo Europą, įskaitant ir Lietuvą; grasinta, kad SSRS vis tiek nesiskaitys su Lietuvos neutralitetu, taip pat neatiduos Lietuvai teisėtai priklausančio Vilniaus, jeigu ji nesutiks įsileisti sovietinių karinių įgulų; net Lietuvai mėginant atsisakyti Vilniaus krašto ir taip išvengti sovietinės kariuomenės įžengimo į šalį, Stalinas pareiškęs: „imsit ar neimsit Vilnių, bet rusų įgulos į Lietuvą vis tiek bus įvestos“ [20, p. 32].

1940 m. gegužės mėn. pabaigoje Vakaruose žlungant Prancūzijai, SSRS iš naujo ėmė šturkščiai spausti Lietuvos Respubliką: Lietuvai pradėti teikti absurdiški ir nepagrįsti kaltinimai joje esančių sovietų karių grobimu bei prieš Sovietų Sąjungą nukreipto karinio aljanso su Latvija ir Estija sudarymu. Pagaliau 1940 m. birželio 14 d. be jokio faktinio ir teisinio pagrindo SSRS pateikė Lietuvai ultimatumą [21, p. 267–269], kuriame buvo pareikalauta skubiai įsileisti į šalies teritoriją faktiškai neribotą papildomą sovietų kariuomenės kiekį (be to, SSRS kariuomenės daliniai turėjo „išsiskirstyti svarbesniuose Lietuvos centruose“). Ultimatumas buvo įteiktas Lietuvai, tiesiogiai grasinant prieš ją panaudoti karinę jėgą, t. y. paskelbiant, kad papildomi sovietų kariniai daliniai bus įvesti į Lietuvą bet koku atveju: kaip sovietų užsienio reikalų komisaras Molotovas pareiškė Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Urbšiu [22, p. 50] bei nepaprastajam ir įgaliojamam ministrui Maskvoje L. Natkevičiui [19, p. 255], „kad ir koks būtų jūsų atsakymas, kariuomenė rytoj vis tiek žengia į Lietuvą“. Lietuvos Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė po tam tikrų dvejonų nerado kitos išeities bei patenkino visus ultimatumo reikalavimus. Nauji sovietų kariuomenės daliniai įžengė į Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. ir užėmė strateginius šalies centrus bei objektus, t. y. iš esmės ją okupavo.

Nuo tos dienos Lietuvos naujos vyriausybės sudarymui iš tikrųjų vadovavo SSRS Vyriausybės įgaliojimas V. Dekanozovas bei jos pasiuntinys Kaune G. Pozdniakovas: kaip prisimena buvęs paskutinės iki okupacijos Vyriausybės narys J. Audėnas, 1940 m. birželio 17 d. SSRS pasiuntinys G. Pozdniakovas padiktavo naujos Vyriausybės sudėtį [21, p. 240–242]. Taigi faktiškai Lietuva prarado nepriklausomybę 1940 m. birželio 15 d., nes naujoji „liaudies vyriausybė“ jau buvo sovietų politikos įrankis [23, p. 216–222; 24, p. 449–453]. Ši vyriausybė netrukus buvo panaudota Lietuvos aneksijai įforminti. Ji paskelbė ir skubiai organizavo rinkimus į vadinamąjį Liaudies seimą. 1940 m. liepos 14–15 d. įvykę rinkimai visiškai neatspindėjo lietuvių tautos valios, nes buvo nedemokratiški: surengti esant okupacinei kariuomenei, leista balotiruotis tik bolševikų kandidatams, galimos opozicijos veikėjai buvo suimti, balsuojant imtasi įvairių spaudimo ir manipuliacijos priemonių, o patys rinkimų rezultatai buvo akivaizdžiai suklastoti. Be to, siekiai pakeisti valstybinę santvarką ir inkorporuoti Lietuvą į SSRS sudėtį buvo slepiami iki rinkimų bei jų metu. Todėl taip išrinktas „Liaudies seimas“ taip pat buvo tik Sovietų Sąjungos įrankis: jo nariai „atliko savo, o ne Lietuvos liaudies masių darbą, atliko pakelta nuotaika ir sąžiningai, *bona fide*, iš tikrųjų būdami svetimų politinės jėgos sąmoningo, tikslaus, iš anksto paruošto ir racionalizuoto sprendimo agentai“ [25, p. 38]. Taigi, neturėdamas tautos ir konstitucinių įgaliojimų, „Liaudies seimas“ 1940 m. liepos 21 d. priėmė Lietuvos stojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą deklaraciją [26, p. 102–104]. Neva tenkindama Lietuvos prašymą, SSRS Aukščiausioji Taryba 1940 m. rugpjūčio 3 d. priėmė įstatymą apie Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimą į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą [19, p. 396–397]. Taip Lietuvos aneksija buvo galutinai įforminta.

1.2. Naujos teisinės 1940 m. įvykių interpretacijos

Tradiciškai 1940 m. SSRS veiksmai prieš Lietuvą laikomi neteisėtais, nes jie pažeidė draudimo naudoti jėgą principą, kuris jau buvo įtvirtintas 1928 m. Paryžiaus sutartyje dėl atsisakymo nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės [27, p. 668–669; 28, p. 861], dažniau vadinamoje Briando–Kelloggo, arba Paryžiaus, paktu. Tai buvo pirmasis universalus

tarptautinis teisinis dokumentas, visiškai uždraudžiantis agresyvų karą tarptautiniuose santykiuose ir įpareigojantis visus tarptautinius ginčus spręsti tik taikiomis priemonėmis: jo I straipsnyje susitariančios valstybės pareiškė, kad „smerkia karo naudojimą tarptautiniams ginčams reguliuoti ir atsisako tarpusavio santykiuose nuo jo kaip nacionalinės politikos priemonės“.

Pažymėtina, kad SSRS buvo įpareigota pakto nuostatų ne vien dėl dalyvavimo jame fakto. Doktrinoje visuotinai sutariama, kad pakto nuostatos „greitai tapo bendrosios paprotinės tarptautinės teisės dalimi, taip pat galioja ir šiandien“ [29, p. 267; 30, p. 94–95]. Iš tikrųjų jos neilgai trukus atitiko visus paprotinių normų kriterijus: buvo naudojamos gana ilgą laiką ir visuotinai pripažintos kaip teisiškai privalomos. 63 valstybės (įskaitant JAV, Vokietiją, Jungtinę Karalystę, Italiją, Japoniją, Prancūziją, Lenkiją, SSRS ir Baltijos šalis), t. y. beveik visos tuo metu egzistavusios valstybės, netrukus tapo Briando–Kelloggo pakto dalyvėmis. Tuo tarpu kelios prie pakto neprisijungusios Pietų Amerikos valstybės dalyvavo kitoje analogiškoje daugiašalėje sutartyje – 1933 m. Nepuolimo ir sutaikymo antikarinėje sutartyje (vadinamojoje Saavedra Lamos sutartyje), kurios nuostatos buvo taikomos ir santykiams su trečiosiomis šalimis (šios sutarties dalyvėmis iš viso buvo 33 Amerikos ir Europos valstybės) [5, p. 330]. 1932 m. atsirado Stimsono doktrina, įpareigojanti valstybes nepripažinti jokios sutarties, susitarimo ar situacijos, kuri yra Briando–Kelloggo pakto pažeidimo rezultatas [30, p. 95]. Be to, Briando–Kelloggo pakto pagrindu Europoje 1932–1933 m. ir vėliau buvo sudaryta daug nepuolimo bei agresijos apibrėžimo sutarčių (šiuo požiūriu paminėtina 1933 m. Londono konvencija dėl agresijos apibrėžimo, kurią sudarė 8 valstybės, įskaitant Lenkiją, Latviją, Estiją ir SSRS, taip pat ypač išskirtina tais pačiais metais pasirašyta analogiška Lietuvos dvišalė sutartis su SSRS [19, p. 47–50]).

Tad nenuostabu, kad paprastai 1940 m. birželio 15 d. sovietų veiksmai užimant Lietuvą kvalifikuojami kaip agresija būtent pagal 1933 m. Lietuvos–SSRS sutartį užpuolimo sąvokai apibrėžti (Konvenciją agresijai apibrėžti). Šie veiksmai laikomi atitinkančiais vieną iš Konvencijos II straipsnio 2 punkte pateiktų užpuolimo apibrėžimų – „įsibrovimas ginkluotomis jėgomis, net ir karo nepaskelbus, į kitos valstybės teritoriją“ [30, p. 100].

Taigi kokiais kontrargumentais grindžiama priešinga, sovietų veiksmus pateisinanti, pozicija, kuri literatūroje dar vadinama teisėtos inkorporacijos teiginiu [11, p. 131]? Iš esmės tik formaliuotu dogmatišku Briando–Kelloggo I straipsnio aiškinimu ir jo teksto lyginimu su Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnio 4 dalies formuluote (mat Paktas draudžia karą, o Chartija – jėgos naudojimą ir grasinimą ja, tad formuluotės pažodžiui nesutampa). Pagrindinis šios pozicijos postulatą yra tas, kad Baltijos šalių aneksija 1940 m. buvo teisėta, nes ji tuomet buvo formaliai dar nedraudžiamo grasinimo karine jėga rezultatas [31]. Pavyzdžiui, S. Černičenka, vadovaudamasis tik Lietuvai, Latvijai ir Estijai pateiktų ultimatumų tekstu ir užmiršdamas jų įteikimo aplinkybes, nurodo, kad „ultimatumuose nebuvo jokių tiesioginių grasinimų“. Tačiau vis dėlto jis pripažįsta, kad Baltijos valstybių sutikimas su sovietinių ultimatumų reikalavimais buvo išgautas prievarta. Todėl S. Černičenka daro išvadą, kad Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporacija buvo prievartos, t. y. išorinio spaudimo ir karinės grėsmės, rezultatas [1, p. 20–23; 2, p. 72–79]. Tačiau, anot jo, tuo metu buvo draudžiamos tik aneksijos, kurios buvo karo, kaip tarptautinių įsipareigojimų pažeidimo, rezultatas. Tuo tarpu Sovietų Sąjunga 1940 m. su Baltijos valstybėmis nebuvo karo būklės (t. y. karas nebuvo paskelbtas), taip pat ir faktiškai nekariavo (t. y. nebuvo karo veiksmų). Vadinasi, pasak S. Černičenkos, Lietuvos ir kitų Baltijos šalių aneksija buvo įforminta nenusižengiant tuometinei tarptautinei teisei. Apibendrinamas jis teigia, kad tuomet dar nebuvo jėgos ir grasinimo ja draudimo principo, – jis atsirado tik 1945 m. kartu su Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnio 4 dalimi. Neva buvo susiformavęs tik šio principo branduolys – agresyvaus karo draudimas, kuriam sovietų veiksmai Baltijos šalių atžvilgiu formaliai neprieštaravo.

S. Černičenkos pateikiama argumentacija iš esmės paaiškina aukščiau minėto 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos URM pareiškimo dėl Lietuvos Respublikos Seimo svarstyto įstatymo „Dėl SSRS okupacijos žalos atlyginimo“ projekto teiginius, ypač tvirtinimą, kad 1940 m. SSRS įvedė savo kariuomenę į Lietuvą „aukščiausios šios šalies vadovybės sutikimu, kuris buvo gautas nepažeidžiant tuo metu galiojusios tarptautinės teisės“. S. Černičenkos

argumentai sutampa su minėtuoju pareiškimu ir kitais aspektais. Pavyzdžiui, S. Černičenka teigia, kad Lietuvos ir kitų Baltijos šalių okupacijos apskritai nebuvo, nes SSRS kariuomenė buvo įvesta į šias šalis jų vyriausybėms formaliai sutikus, o okupacija neva galima tik kaip ginkluoto užpuolimo rezultatas. Toliau S. Černičenka dirbtinai atskiria pasekmę nuo priežasties, atskirai nagrinėja sovietų karinių pajėgų įvedimą į Baltijos šalis ir paskesnę jų aneksiją. Antai jis teigia, kad Baltijos valstybėms pateiktus ultimatumus „galima smerkti moraliniu ir politiniu požiūriu, galima juos kvalifikuoti kaip kišimąsi į Baltijos valstybių vidaus reikalus, bet sovietinės kariuomenės įvedimas į jų teritoriją, nors ir su prievartiniu jų vyriausybių sutikimu, pats savaime dar nereiškė šių valstybių aneksijos“ (tarsi aneksija nebuvo logiška ginkluotųjų pajėgų pasekmė). S. Černičenka tęsia pasakodamas apie rinkimus į Baltijos šalių parlamentus, įvedus sovietinę kariuomenę, ir šių parlamentų priimtus prašymus įstoti į SSRS, kuriuos Sovietų Sąjunga turėjo patenkinti. Tiesa, S. Černičenka pripažįsta, kad rinkimai vyko pažeidžiant Baltijos valstybių konstitucijas, o parlamentų sprendimai neatitiko tikros šių šalių tautų valios, kuriai pasireikšti trukdė svetimos kariuomenės buvimas. Tačiau tam jis nesuteikia didelės reikšmės, nes išorės spaudimą laiko teisėta poveikio priemone, o tautų apsisprendimą – dar nesusiformavusiu principu. Svarbiausia, kad taip sudaromas įspūdis apie šiojį tokį Lietuvos valdžios institucijų dalyvavimą šalies aneksijoje, o gal net tam tikrą norą įstoti į SSRS.

Tokią nuomonę apie 1940 m. įvykius puikiai atitinka 2000 m. Rusijos URM pareiškimo teiginiai, kad Lietuvos inkorporacija nebuvo tik vienašalių SSRS veiksmų rezultatas, valdžios funkcijas neva tada vykdė nacionalinės institucijos, o sprendimą priimti Lietuvą į SSRS lėmė atitinkamas aukščiausiosios atstovaujamosios Lietuvos institucijos kreipimasis. Todėl neva neįmanoma kalbėti apie kokią nors Lietuvos okupaciją ir aneksiją. S. Černičenka paantrina teigdamas, kad Baltijos valstybių aneksija nebuvo įforminta prievarta primesta su-tartimi (todėl negalima jos laikyti analogiška neteisėtai 1939 m. Čekoslovakijos aneksijai), jei jie buvo karinės okupacijos rezultatas, tad šių šalių buvimas Sovietų Sąjungoje laikytinas teisėtu.

Akivaizdu, kad visos pateiktosios argumentacijos dėl Lietuvos aneksijos teisėtumo pagrindas yra prielaida, kad sovietų panaudota prievarta 1940 m. neprieštaravo tarptautinei teisei, konkrečiai, Briando–Kelloggo pakte suformuluotam agresyvaus karo draudimui: grasinimas jėga laikomas teisėta priemone Lietuvos aneksijos tikslui pasiekti, o Lietuvos sutikimas su ultimatumo reikalavimais – lemiamu veiksniu, legalizuojančiu visus vėlesnius sovietų veiksmus. Tuo tarpu okupacijos fakto pripažinimas ir aneksijos teisėtumo vertinimas, kaip pasekmė, tiesiogiai priklauso nuo teisinės 1940 m. birželio 14–15 d. įvykių kvalifikacijos: juk jeigu sovietų kariuomenės įvedimas būtų laikomas agresijos aktu, tai tektų pripažinti ir karinės okupacijos faktą bei vėlesnės aneksijos neteisėtumą (ir atvirkščiai, jei kariuomenė įvesta teisėtai, tai nebuvo nei okupacijos, nei aneksijos). Tad ypač svarbu išsiaiškinti Briando–Kelloggo pakto nuostatų turinį.

2. Argumentų dėl SSRS prievartos prieš Lietuvą teisėtumo kritika

Iš tikrųjų žvelgiant paviršutiniškai galima manyti, kad Briando–Kelloggo paktas neuždraudė jėgos taip, kaip Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnio 4 dalis, nes formalus pažodinis Pakto I straipsnio aiškinimas leistų teigti, kad pagal Paktą buvo uždraustas tik karas (karo veiksmai), o ne apskritai visos jėgos panaudojimo arba grasinimo ja formos [29, p. 267]. Tačiau tai tik pirmasis įspūdis. Jam patvirtinti arba paneigti neužtenka vien tik žodžio „karas“ aiškinimo neatsižvelgiant į kontekstą, kuriame šis žodis vartojamas. Todėl Pakto I straipsnio nuostatų turiniui nustatyti būtina pasitelkti ir kitus teisės aiškinimo būdus, ypač sisteminį, teleologinį ir istorinį, taip pat valstybių ir teisminę praktiką kaip pagalbinius šaltinius. Tik tuomet galima atsakyti į klausimą, ar pagrįsti argumentai dėl Lietuvos aneksijos teisėtumo. Deja, patys šių argumentų autoriai paprastai savo teiginių papildomai netikrina.

2.1. Briando–Kelloggo pakto nuostatų sisteminis ir teleologinis aiškinimas

Taigi pirmiausia Briando–Kelloggo pakto I straipsnį, draudžiantį karą kaip nacionalinės politikos priemonę, reikia sieti su kitomis Pakto nuostatomis ir kitomis tarptautinėmis sutartimis, ribojančiomis arba draudžiančiomis jėgos naudojimą. Be to, būtina atsižvelgti ir į Pakto bei kitų susijusių tarptautinių sutarčių tikslus, taip pat bendras tarptautinės teisės ginamas vertybes.

Briando–Kelloggo pakto preambulėje buvo įtvirtintas valstybių siekis sukurti nuolatinius taikius ir draugiškus tarpusavio santykius atsisakant karo kaip nacionalinės politikos priemonės. Logiška, kad šio tikslo būtų neįmanoma pasiekti, jeigu karas būtų suprantamas tik pačia siauriausia prasme, t. y. tik kaip paskelbtas karas arba kitoks tiesioginis karinės jėgos panaudojimas, nes tai leistų pateisinti vadinamąjį netiesioginį ir užslėptą jėgos panaudojimą bei išvengti atsakomybės už vadinamąsias taikias okupacijas, kurios įvykdomos okupuojamai valstybei priverstinai sutinkant ir nesipriešinant jėga. Suprantama, jog pastarieji prievartos aktai taip pat nestiprina, o tik griaua taikius ir draugiškus santykius tarp valstybių. Be to, jie prieštarauja bendram karo kaip nacionalinės politikos priemonės atsisakančių valstybių ketinimui užtikrinti žmonijos gerovę – šis ketinimas buvo įtvirtintas ir Briando–Kelloggo pakto preambulėje. Todėl būtų neteisinga iš esmės skirtingai vertinti karinės jėgos naudojimą ir grasinimą ja, nes „tai yra tarpusavyje glaudžiai susiję tos pačios prigimties aktai, – abu jie reiškia prievartą, ir dažnai iš pradžių grasinama jėga, o vėliau ji naudojama tiesiogiai“ [32, p. 108–109] (pvz., šiuo požiūriu prisimintina 1939–1940 m. SSRS agresija prieš Suomiją). Beje, tokią pat išvadą galima padaryti susiejus Briando–Kelloggo I straipsnį su II straipsniu, kuris nesąlygiškai įpareigoja „bet kokio pobūdžio ir kilmės ginčus bei konfliktus spręsti tik taikiomis priemonėmis“: akivaizdu, kad į tokių priemonių kategorijai priklauso vienos valstybės grasinimas panaudoti karinę jėgą prieš kitą valstybę, jeigu ji nepatenkina pateiktų reikalavimų.

Ši išvada nepasikeičia siejant Briando–Kelloggo pakto normas su panašiomis pagal reguliavimo dalyką kitų to meto tarptautinių sutarčių nuostatomis. Antai Tautų Sąjungos statuto [33] 11 straipsnyje bet kuris karas *ar karo grėsmė* vertinami kaip lygiaverčiai veiksniai, keliantys pavojų tarptautinei taikai ir esantys visos Tautų Sąjungos susirūpinimo objektu. Pagaliau Briando–Kelloggo pakto I straipsnio aiškinimas taip pat priklauso nuo Tautų Sąjungos statuto 10 straipsnio, kuris įpareigojo valstybes – Sąjungos nares gerbti ir saugoti nuo *užsienio agresijos* viena kitos teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę. Vadinasi, norint išsiaiškinti tikrąjį žodžio „karas“ prasmę pagal Briando–Kelloggo paklą reikia sieti jį su tuometiniu agresijos apibrėžimu pagal tarptautinę teisę. Juo labiau, kad netrukus po Pakto įsigaliojimo buvo sudaryta daug dvišalių nepuolimo sutarčių, „kurios aiškiai buvo grindžiamos Briando–Kelloggo pakto nuostatomis“ [34, p. 36]: pavyzdžiui, SSRS 1932–1937 m. sudarė nepuolimo sutartis su Suomija, Latvija, Estija, Lenkija, Prancūzija, Italija ir Kinija (dar anksčiau, 1926 m., Sovietų Sąjunga sudarė Nepuolimo sutartį su Lietuva). Šias sutartis sudariusių šalių pagrindinis įsipareigojimas buvo *nesiimti agresijos veiksmų* viena prieš kitą. Jį įtvirtinančios formuluotės liudija, kad karo uždraudimas pagal Briando–Kelloggo paklą turėtų būti suprantamas plačiau negu vien tik paskelbto karo arba tiesioginio ginkluoto užpuolimo draudimas. Pavyzdžiui, 1932 m. vasario 5 d. Latvijos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties [35, p. 170] I straipsnis įpareigojo šalis tarpusavio santykiuose „susilaikyti nuo *bet kokio agresijos akto* ... , taip pat *nuo bet kokių prievartos aktų*, nukreiptų prieš kitos susitariančios šalies teritorinį vientisumą ir neliečiamybę bei politinę nepriklausomybę, nepaisant to, ar tokia agresija arba tokie prievartos aktai daromi atskirai ar kartu su kitomis valstybėmis, *paskelbus ar nepaskelbus karo*“. Panašiai 1932 m. gegužės 4 d. SSRS–Estijos nepuolimo ir taikaus ginčų sprendimo sutarties 1 straipsnyje šalys įsipareigojo „susilaikyti nuo bet kokio agresijos akto ar bet kokių prievartos priemonių, nukreiptų prieš kitos susitariančios šalies teritorinį integralumą ar politinę nepriklausomybę“ [36, p. 237]. O, pavyzdžiui, 1939 m. birželio 7 d. Latvijos–Vokietijos nepuolimo sutarties [35, p. 190–191], kurioje nėra tiesioginės nuorodos į Briando–Kelloggo paklą, 1 straipsnis įpareigojo šalis „jokiu atveju viena prieš kitą *nesiimti karo ar kitokio jėgos panaudojimo*“.

Tačiau svarbiausia tarptautine sutartimi Briando–Kelloggo pakto I straipsnio turiniui atskleisti buvo 1933 m. liepos 3 d. Konvencija dėl agresijos apibrėžimo (vadinamoji Londono konvencija) [35, p. 175–178]. Atkreiptinas dėmesys, kad Londono konvencijos iniciatorė buvo SSRS, kurios pasiūlytas agresijos apibrėžimas tapo šios Konvencijos branduoliu [37, p. 109]. Be Sovietų Sąjungos, Konvencijoje dalyvavo dar 9 valstybės (įskaitant daugumą šalių, kurios buvo pasirašiusios su SSRS dvišales nepuolimo sutartis): Rumunija, Estija, Latvija, Lenkija, Turkija, Persija, Afganistanas ir Suomija. Beje, jau minėta 1933 m. liepos 5 d. dvišalė Lietuvos–SSRS sutartis užpuolimo sąvokai apibrėžti (Konvencija agresijai apibrėžti) pagal turinį buvo tokia pati kaip ir Londono konvencija (atskiro dokumento atsiradimą lėmė Lietuvos nenoras pasirašyti Londono konvenciją kartu su Lenkija).

Londono konvencijos preambulėje buvo įtvirtintos nuostatos, tiesiogiai siejančios šią konvenciją su Briando–Kelloggo pakto I straipsniu: pabrėžta, jog Konvencija sudaryta atsižvelgiant „į faktą, kad Briando–Kelloggo paktas ... *uždraudžia visokią agresiją*“, taip pat siekiant „kuo tiksliau apibrėžti agresiją visuotinio saugumo interesais“. Pagal Londono konvencijos II straipsnį agresija galėjo būti laikomas ne tik karo paskelbimas (beje, karo paskelbimas praktiškai gali reikšti ir grasinimą panaudoti jėgą, jeigu formaliai paskelbus karą ji nėra naudojama), bet ir kiti vienos valstybės tiesioginio bei netiesioginio jėgos panaudojimo prieš kitą valstybę atvejai, pavyzdžiui, ginkluotųjų pajėgų įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją, sausumos, jūrų ar oro pajėgų įvedimas į kitos valstybės teritoriją, laivų arba lėktuvų užpuolimas, kitos valstybės jūros pakrančių arba uostų blokada, taip pat parama ginkluotoms gaujoms, kurios iš šios valstybės teritorijos įsiveržė į kitą valstybę, arba atsisakymas savo teritorijoje imtis priemonių tokių gaujų veiklai nutraukti. Visi šie veiksmai laikomi agresijos aktais nepaisant to, ar karas buvo paskelbtas. Todėl jie pagal aplinkybes taip pat gali reikšti grasinimą panaudoti karinę jėgą (pvz., jūrų blokados paskelbimas) arba būti tokio grasinimo pasekmė (pvz., karinių pajėgų įvedimas į kitos valstybės teritoriją arba jos užpuolimas).

Kaip ir Londono konvencijoje, 1933 m. Lietuvos–SSRS konvencijos agresijai apibrėžti preambulėje fiksuota, kad jos pagrindas yra Briando–Kelloggo paktas, draudžiantis „bet kokią užpuolimą“. Ir dvišalėje Lietuvos–SSRS konvencijoje, ir Londono konvencijoje įsibrovimas į kitos valstybės teritoriją bei ginkluotas kitos valstybės teritorijos užpuolimas yra atskiri agresijos aktų pavyzdžiai, nes jie pateikiami skirtinguose punktuose. Todėl galima teigti, kad tai nėra visiškai tapatūs agresijos aktai, o įsibrovimas į kitos valstybės teritoriją nebūtinai turi reikšti karo veiksmus, t. y. jis galimas be užimamos valstybės pasipriešinimo arba kaip grasinimo panaudoti jėgą pasekmė.

Taigi atliktoji sisteminė ir teleologinė Briando–Kelloggo pakto nuostatų analizė leidžia teigti, kad agresyvaus karo draudimas pagal Paktą apėmė ir grasinimo jėga draudimą. Tai atitinka doktrinoje paplitusį įsitikinimą, jog „tomis aplinkybėmis, kuriomis jėgos naudojimas būtų nepateisinamas, grasinimas jėga taip pat yra neteisėtas“ [11, p. 133]. Neatsitiktinai 1934 m. Tarptautinės teisės asociacija pasiūlė Briando–Kelloggo paktą aiškinti kaip draudžiantį ne tik karinės jėgos panaudojimą, bet ir grasinimą karu [38, p. 266]: „valstybė, kuri grasina panaudoti ginkluotą jėgą tarptautiniam ginčui ar konfliktui spręsti, yra kalta dėl Pakto pažeidimo“ [28, p. 862]. Tai iš esmės patvirtina, kad „Baltijos šalių okupacija ir aneksija po sėkmingo grasinimo jėga prilygo agresyviai karui“ [39, p. 136], pažeidžiančiam Briando–Kelloggo paktą. Beje, toks Pakto nuostatų aiškinimas geriausiai atitinka elementarius teisingumo ir sveiko proto reikalavimus, kuriuos S. Černičenka kažkodėl laiko svetimais teisei, pripažindamas sovietų veiksmų amoralumą ir juos teisindamas tarptautinės teisės požiūriu. Tuo tarpu grasinimo jėga kartu su tiesioginiu ginkluotu užpuolimu priskiriamas draudžiamiems pagal tarptautinę teisę veiksams šiuo atveju puikiai tinka teisingumo principo taikymui aiškinant pozityviosios tarptautinės teisės normas iliustruoti (tai dar vadinama teisingumo principo taikymu *intra legem*), kad būtų išvengta akivaizdžiai neteisingo rezultato ir iš visų galimybių būtų pasirinkta geriausiai teisingumo reikalavimus atitinkanti interpretacija [40, p. 75, 78].

Baigiant galima visiškai pagrįstai tvirtinti, kad Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas jėgos ir grasinimo ja nenaudojimo principas tėra išplėtotas bei atsižvelgiant į tarptautinės teisės raidą modifikuotas agresijos uždraudimo principas, kuris jau iki tol buvo

įtvirtintas Briando–Kelloggo pakto I straipsnyje. Juk pastarasis kartu su Tautų Sąjungos statuto ir kitų tarptautinių sutarčių nuostatomis draudė naudoti karinę jėgą arba grasinti ja prieš valstybių teritorinį vientisumą ar politinę nepriklausomybę. Tad Jungtinių Tautų Chartija tik patvirtino šį draudimą ir papildė jį draudimu „grasinti jėga ar naudoti ją apskritai visais atvejais, kai tai nesuderinama su JTO tikslais“ [41, p. 124–125] (Jungtinių Tautų Chartijos 2 str. 4 d. įpareigoja susilaikyti „nuo grasinimo jėga ar jos panaudojimo prieš bet kurios valstybės teritorinį vientisumą ar politinę nepriklausomybę, *taip pat bet kuriuo kitu būdu, nesuderinamu su Jungtinių Tautų tikslais*“). Šį teiginį patvirtina 1949 m. (t. y. tik ketvirtaisiais Jungtinių Tautų Chartijos galiojimo metais) pirmojoje Jungtinių Tautų Tarptautinės teisės komisijos sesijoje parengto Valstybių teisių ir pareigų deklaracijos projekto [42] 9 straipsnis, sujungiantis Briando–Kelloggo pakto I straipsnio ir Jungtinių Tautų Chartijos 2 straipsnio 4 dalies nuostatas: „kiekviena valstybė privalo susilaikyti nuo karo kaip nacionalinės politikos priemonės, taip pat grasinimo jėga ar jos naudojimo prieš kitos valstybės teritorinį vientisumą ar politinę nepriklausomybę bet kuriuo būdu, nesuderinamu su tarptautine teise ir teisėtvara“.

2.2. Valstybių praktika ir Briando–Kelloggo paktas

Taigi sisteminio, teleologinio, istorinio ir loginio teisės aiškinimo bei teisingumo principai tiesiog verčia daryti išvadą, kad grasinimas karine jėga ir jos naudojimas net ir nepaskelbus karo pagal Briando–Kelloggo paktą turėjo būti vertinami kaip vienodai draudžiami veiksmai. Tokį požiūrį į Briando–Kelogo pakto I straipsnį patvirtina tuometinė valstybių praktika, ypač Baltijos valstybių aneksijos atžvilgiu, taip pat net oficiali tuometinė SSRS pozicija.

2.2.1. Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika

Baltijos valstybių aneksijos 1940 m. nepripažino dauguma to meto valstybių. Šio fakto iš esmės neneigia net S. Černičenka, vis dėlto laikantis šią nepripažinimo politiką nepakanamai nuosekliai ir vieningai, kad būtų vienintelis aneksijos neteisėtumo įrodymas [1, p. 40]. Kad ir kaip ten būtų, teisinėje literatūroje netrūksta faktų, rodančių, kad Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politika yra vienas akivaizdžiausių Stimsono doktrinos taikymo pavyzdžių, nes ji buvo grindžiama principu, jog negali būti pripažįstamas joks teritorijos užgrobimas, kuris yra Briando–Kelloggo pakto pažeidimo rezultatas [6, p. 397–407; 10, p. 200–211, 269–276]. Juk Lietuvos ir kitų Baltijos šalių aneksijos nepripažino daugiau kaip 50 valstybių (tuo tarpu 1940 m. iš viso pasaulyje buvo iki 70 valstybių): beveik visos Vakarų Europos ir Amerikos valstybės (įskaitant įtakingiausias iš jų – JAV ir Jungtinę Karalystę), Šventasis Sostas, kai kurios Azijos, Afrikos ir Okeanijos šalys (pvz., Australija ir Filipinai) [5, p. 391–446].

Panašiai nebuvo pripažinta 1938 m. be karo veiksmy Vokietijos įvykdyta Austrijos aneksija (nors iš pradžių kai kurios valstybės buvo ją pripažinusios, bet Antrojo pasaulinio karo metais savo poziciją pakeitė) ir tokia pat „taiki“ Čekoslovakijos aneksija 1939 m. bei 1939 m. Italijos įvykdyta Albanijos aneksija, kuriai Albanija beveik nesipriešino [5, p. 336–345; 6, p. 283–368]. Be to, pastarųjų aneksijų nepripažinimą dar galima aiškinti kaip nepripažinimo politiką *ex post facto*, kurią iš dalies lėmė politinės priežastys (t. y. prasidėjęs bendras Vakarų sąjungininkų karas prieš Vokietiją ir Italiją, o iki tol jie vertino šias aneksijas gana skirtingai), o nuo pirmos iki paskutinės Baltijos šalių aneksijos dienos besitęsusių jos nepripažinimo politiką paaiškinti tokiomis pačiomis priežastimis yra kur kas sunkiau, nes SSRS kurį laiką buvo Vakarų sąjungininkė [43, p. 75].

Teiginiams dėl Briando–Kelloggo pakto I straipsnio sisteminio, teleologinio ir aksiologinio aiškinimo pagrįsti bene geriausiai tinka 1940 m. liepos 23 d. JAV valstybės sekretoriaus pareiškimas, kuriame buvo išreikšta Jungtinių Valstijų pozicija dėl Baltijos šalių aneksijos [35, p. 209] (beje, JAV nuosekliausiai taikė Stimsono doktriną savo užsienio politikoje): „Jungtinių Valstijų piliečiai nepitaria bet kokiems grobuoniškiems veiksams, *nesvarbu, ar jie yra tiesioginio jėgos panaudojimo, ar tikrai grasinimo ją panaudoti rezultatas*. ... Jungtinės Valstijos ir toliau laikysis šių principų, nes Amerikos žmonės yra įsitikinę, kad jeigu santykiai

tarp tautų nebus grindžiami tikėjimu šiais principais, nebus įmanomas ir *proto, teisingumo bei teisės viešpatavimas*, kitais žodžiais tariant, bus neįmanoma apsaugoti šiuolaikinės civilizacijos pagrindų“.

2.2.2. SSRS požiūris į Briando–Kelloggo paktą

Teisėtos Lietuvos inkorporacijos tezės propaguotojams labai praverstų susipažinti su oficialia tuometinės SSRS pozicija dėl Briando–Kelloggo pakto I straipsnio turinio, kuri iš esmės paneigia visus jų argumentus. Antai prisijungdama prie pakto, 1928 m. rugpjūčio 31 d. Sovietų Sąjunga atkreipė dėmesį į nepakankamą I straipsnio apibrėžtumą, kuris gali būti skirtingų aiškinimų priežastis [27, p. 670–671]. Tačiau Sovietų Vyriausybė, be kita ko, taip pat pareiškė mananti, kad pagal Briando–Kelloggo paktą „turi būti draudžiami *ne tik karai formalia teisine šio žodžio prasme* (t. y. numanantys karo „paskelbimą“ ir pan.), bet ir tokie kariniai veiksmai kaip, pavyzdžiui, intervencija, svetimų uostų blokada, karinė svetimos teritorijos okupacija ir t. t.“ Atsižvelgdama į būtinybę pagal Briando–Kelloggo paktą tarptautinius ginčus spręsti tik taikiomis priemonėmis, Sovietų vyriausybė pakto draudžiamoms netaikioms priemonėms priskyrė ir tokias kaip „atsisakymas nuo taikių normalių santykių atkūrimo ar tokių santykių nutraukimas tarp tautų“, nes šiais veiksmais atmetami taikūs ginčų sprendimo būdai, aštrinami tarptautiniai santykiai bei kuriama palanki karams kilti atmosfera.

Tokio savo požiūrio į Briando–Kelloggo paktą SSRS nuosekliai laikėsi ir praktikoje (pvz., tai įrodo jau minėtų Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarčių su kitomis valstybėmis bei 1933 m. Londono konvencijos dėl agresijos apibrėžimo turinys). Štai likus dvejiems metams iki Baltijos šalių aneksijos Sovietų Sąjunga įvertino Austrijos aneksiją kaip šiurkštų Tautų Sąjungos statuto ir Briando–Kelloggo pakto pažeidimą bei tarptautinį nusikaltimą [5, p. 336; 44, p. 105]. SSRS atstovas Tautų Sąjungos Asamblėjoje tada taip pat pareiškė, kad Tautų Sąjunga neturėtų keisti savo požiūrio į tiesioginius kitų tautų teritorijų užgrobumus arba aneksijas, taip pat „tuos atvejus, kai tokios aneksijos maskuojamos kuriant marionetines „liaudies“ vyriausybes, kurios yra tariamai nepriklausomos, tačiau iš tikrųjų tarnauja tikrai kaip užsienio agresoriaus priedanga ir priemonė“ [5, p. 390]. Šie žodžiai, skirti Austrijos aneksijai apibūdinti, iš tiesų puikiai galėtų būti pritaikomi Lietuvos aneksijai, nes Austrijos aneksija 1938 m. buvo labai panaši: prieš tai ne kartą iškilmingai pasižadėjusi gerbti Austrijos suverenitetą, nacistinė Vokietija, grasindama karine jėga, iš pradžių privertė Austrijos Vyriausybę amnestuoti šalies nacionalsocialistus, vėliau – atšaukti plebiscitą dėl Austrijos nepriklausomybės ir galiausiai – atsistatydinti Austrijos Vyriausybę, kad į valdžią galėtų ateiti nacionalsocialistų atstovas, kuriam iš karto buvo pavesta pasikviesti į šalį vokiečių kariuomenę (jai nebuvo pasipriešinta) ir įforminti Austrijos anšliusą.

2.3. Niurnbergo tribunolo jurisprudencija ir Lietuvos sutikimo klausimas

Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo jurisprudencija taip pat patvirtina platų požiūrį į agresyvaus karo draudimą pagal Briando–Kelloggo paktą. Savo 1946 m. rugsėjo 30 d. nuosprendyje [45; 46] Tribunolas, sisteminiu ir istoriniu požiūriu aiškindamas Pakto turinį, karo uždraudimą iš esmės prilygino agresijos draudimui pagal bendrąją tarptautinę teisę. Remdamasis savo Statute įtvirtintu agresyvaus karo nusikaltimo apibrėžimu, Tribunolas vienodai vertino agresyvaus karo planavimą, rengimą, inicijavimą ir kariavimą. Pasak Tribunolo, „bet kuri valstybė, besiuimanti karo kaip nacionalinės politikos priemonės, kartu pažeidžia (Briando–Kelloggo) paktą“ [45, p. 365]. Tuo tarpu „tie, kurie planuoja tokį karą su jo neišvengiamomis ir baisiomis pasekmėmis, drauge daro nusikaltimą“. Taigi neabejotinai pagal šią logiką grasinimas jėga taip pat buvo laikytinas agresyvaus karo aktu, draudžiamu pagal Briando–Kelloggo paktą. Todėl Tribunolas visus Vokietijai inkriminuotus agresyvius karus prieš 12 valstybių pripažino neabejotinai pakto pažeidimais [45, p. 360, 362]. Šiems agresyviems karams buvo priskirti ne tik tie atvejai, kai vyko karo veiksmai, užpultoms valstybėms pasipriešinus Vokietijos kariuomenei ginklu (pvz., agresija prieš Lenkiją, Jugoslaviją ar SSRS), bet ir tie atvejai, kai įsiveržusiai į kitą valstybę Vokietijos kariuomenei nebuvo pasi-

priešinta, t. y. vadinamųjų taikių okupacijų atvejai, pavyzdžiui, Danijos ir Norvegijos, taip pat Belgijos, Nyderlandų bei Liuksemburgo okupacijos 1940 m. Šios okupacijos buvo labai panašios į Lietuvos okupaciją: kaip ir SSRS Lietuvos atžvilgiu, Vokietija ignoravo ir pažeidė okupuojamų valstybių neutralitetą, mėgino pateisinti ginkluotųjų pajėgų įvedimą į šias valstybes savo gynybiniais interesais bei melagingai teigė nesikėsianti į jų teritorinį vientisumą ir politinę nepriklausomybę. Tačiau tai Niurnbergo Tarptautinio Karinio Tribunolo verdikto nepakeitė: minėtų 5 valstybių okupacija buvo įvertinta kaip agresyvaus karo atvejai.

Atsižvelgiant į tai, SSRS veiksmai prieš Lietuvą 1940 m. vertintini taip pat kaip analogiški Vokietijos veiksmai kitų nepriklausomų valstybių atžvilgiu (pvz., Austrijos ir Čekoslovakijos aneksija, Danijos, Norvegijos, Belgijos, Nyderlandų bei Liuksemburgo okupacija), t. y. kaip *agresija ir šiurkštus Briando–Keloggo pakto I straipsnio pažeidimas*. Kitaip būtų paneigtas objektyvus teisinis tarptautinės teisės pobūdis, nes jokiame teisės sistemoje negalima skirtingai vertinti iš esmės tokių pačių veiksmų, padarytų tokiomis pačiomis aplinkybėmis. Šiuo atveju nėra jokio pagrindo vienos valstybės veiksmus laikyti nusikalstamais ir tuo pačiu metu tokius pačius kitos valstybės veiksmus vertinti kaip teisėtą aktą [32, p. 110].

Tačiau pati reikšmingiausia sovietų veiksams prieš Lietuvą įvertinti yra ta Niurnbergo tribunolo nuosprendžio dalis, kurioje nagrinėjama Austrijos aneksija, nes joje taip pat įvertinamas nukentėjusios valstybės sutikimas su įvykdytais prieš ją veiksmais. Tribunolas atmetė mėginimus pateisinti Austrijos anšliusą tariamu jos sutikimu ir net noru prisijungti prie Vokietijos reicho, laikydamas tokį sutikimą neturintį jokios reikšmės, nes „metodai, taikyti šiam tikslui (anšliusui) pasiekti, buvo agresoriaus metodai. Pagrindinis veiksnys buvo karinė Vokietijos galia, kuri būtų buvusi panaudota, jeigu susilauktų kokio nors pasipriešinimo“ [46]. Todėl Tribunolas kvalifikavo Vokietijos veiksmus prieš Austriją kaip agresiją; taip pat buvo kvalifikuota ir Čekoslovakijos aneksija, įvykdyta tiesiogiai grasinant jėga. Nėra jokio objektyvaus pagrindo kitaip vertinti ir sovietinę agresiją prieš Lietuvą: tai, kad Lietuvos Respublika priėmė ultimatumą, nepadarė Sovietų Sąjungos veiksmų teisėtų, nes Lietuvos sutikimas taip pat išgautas grasinant jėga ir todėl neturėjo jokios teisinės reikšmės; kaip Austrijos anšliuso atveju, šiam sutikimui gauti taikyti agresoriaus metodai, kai lemiamas veiksnys buvo sovietų karinė jėga, kuri neišvengiamai būtų buvusi panaudota, jeigu Lietuva būtų atmetusi ultimatumą.

Vadinasi, 1940 m. tarptautinėje teisėje jau buvo įsitvirtinusi taisyklė, kad imperatyvių (*erga omnes*) tarptautinių teisinių įsipareigojimų pažeidimo atveju nukentėjusios valstybės sutikimas nepašalina prieš ją įvykdytų veiksmų neteisėtumo [13, p. 129] (pvz., prieš Antrąjį pasaulinį karą negaliojančiu laikytas Korėjos ministrų pareiškimas dėl šalies prijungimo prie Japonijos, nes jis buvo gautas Japonijai grasinant jėga [47, p. 402]). Neatsitiktinai Jungtinių Tautų tarptautinės teisės komisija, rengdama Valstybių atsakomybės straipsnių projektą, padarė išvadą, kad „sutikimas, gautas naudojant prievartą, nėra sutikimas, ir ši veika yra tarptautinės teisės pažeidimas“ [48].

2.4. SSRS ir Rusijos Federacijos pozicija pripažįstant sovietinės agresijos neteisėtumą

Įdomiausia tai, kad teisėtos Baltijos šalių inkorporacijos teiginio propaguotojai, atrodo, yra linkę pamiršti, jog pati SSRS yra iš esmės pripažinusi savo veiksmų prieš Lietuvą neteisėtumą. Jau minėtame 1989 m. gruodžio 24 d. nutarime „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“ [18] SSRS Liaudies deputatų suvažiavimas, pripažindamas niekiniais slaptuosius Molotovo–Ribentropo pakto protokolus, taip pat konstatavo, kad šie protokolai buvo panaudoti „*ultimatumams kelti ir jėgos spaudimui daryti kitoms valstybėms, pažeidžiant teisinius joms priiimtus įsipareigojimus*“ (nutarimo 7 punktą). Akivaizdu, kad suvažiavimas turėjo omenyje SSRS įsipareigojimų Baltijos valstybėms pažeidimą, nes nutarimo 5 punkte specialiai minimi taikos ir nepuolimo sutartimis priiimti Sovietų Sąjungos įsipareigojimai gerbti Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenumą, teritorijos vientisumą ir neliečiamybę. Iš to išplaukia, kad ultimatumo pateikimas Lietuvai ir spaudimas jį priimti bei vėlesni veiksmai yra neteisėti, nes pažeidė šiuos įsipareigojimus. Pavyz-

džiui, SSRS pažeidė 1920 m. Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutarties I straipsnį (visų Rusijos suvereniteto teisių Lietuvai atsisakymas visiems laikams) bei 1926 m. Nepuolimo sutarties su Lietuva 2 straipsnį (įsipareigojimas gerbti Lietuvos suverenumą bei teritorinį vientisumą ir neliečiamybę), 3 straipsnį (įsipareigojimas susilaikyti nuo bet kokių agresijos veikslių) ir 5 straipsnį (įsipareigojimas spręsti ginčus taikiomis priemonėmis) [15]; be to, SSRS net pažeidė primastos Lietuvai 1939 m. savitarpio pagalbos sutarties 7 straipsnį, įpareigojusį nepažeisti suverenių Lietuvos teisių [11, p. 134–135]. Kadangi įsipareigojimai susilaikyti nuo agresijos ir taikiai spręsti ginčus iš esmės dvišaliuose santykių srityje konkretizavo atitinkamus įsipareigojimus pagal bendrąją tarptautinę teisę, kurie buvo įtvirtinti Briando–Kelloggo pakte, galima teigti, kad pirmųjų pažeidimo pripažinimas kartu reiškia ir Briando–Kelloggo pakto pažeidimo pripažinimą. Deja, S. Černičenka, užuot pripažindamas šią akivaizdžią tiesą, mėgina iškreipti SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimo 5 punkto nuostatas, konstatavusias Sovietų Sąjungos įsipareigojimų Baltijos šalims pažeidimus: be jokio pagrindo jis teigia, kad vis dėlto SSRS veikė labai gudriai ir jokių įsipareigojimų nepažeidė, nes neva Baltijos valstybių nepuolė [2, p. 77–78] (taip pat jis mėgina įrodyti, kad slaptieji Molotovo–Ribentropo pakto protokolai iš esmės nebūtinai reiškė neteisėtų priemonių ėmimąsi prieš Baltijos šalis, bet kažkodėl nutyli apie 1939 m. rugsėjo 28 d. slaptąjį protokolą, aiškiai numačiusį sovietų „specialiąsias priemones“ Lietuvos teritorijoje bei šios teritorijos pasidalijimą tarp sovietų ir nacių).

Pažymėtina, kad Sovietų Sąjungos pozicija dėl agresijos prieš Lietuvą neteisėtumo iš esmės saisto Rusijos Federaciją kaip SSRS teisių ir įsipareigojimų tęsėją (tokį savo statusą deklaravo pati Rusija ir jį pripažino tarptautinė bendrija; S. Černičenka taip pat tvirtina apie dabartinės Rusijos Federacijos tarptautinio teisinio subjektiškumo tapatumą SSRS [1, p. 16]). Be to, pati Rusija yra pripažinusi sovietinės agresijos prieš Lietuvą neteisėtumą galiojančioje 1991 m. liepos 29 d. Sutartyje su Lietuva dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų [49], apie kurią teisėtos inkorporacijos teiginio propaguotojai taip pat linkę nutylėti. Tuo tarpu Sutarties preambulėje Rusija pripažino neteisėtos Lietuvos aneksijos faktą, pareikšdama įsitikinimą, kad SSRS turi pašalinti „Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 m. aneksijos pasekmes“. Sutarties 1 straipsnis nustato, kad Rusijos Federacija pripažįsta Lietuvos Respubliką visateisiu tarptautinės teisės subjektu ir suverenia valstybe pagal „*valstybinį statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 dieną*“. Aišku, kad Lietuvos Respublikos statuso pagal 1990 m. kovo 11 d. dokumentus pripažinimas kartu reiškia ir juose deklaruoto Lietuvos valstybės tęstinumo bei identiteto, taip pat 1940 m. sovietinės agresijos neteisėtumo pripažinimą (juk Lietuvos valstybės tęstinumas kildinamas iš to, kad neteisėti sovietų veiksmai nepanaikino Lietuvos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjekto, egzistavimo). Vadinas, bet kokie pasitaikantys oficialūs Rusijos valdžios atstovų ir institucijų pareiškimai (pvz., minėtas 2000 m. birželio 9 d. Rusijos Federacijos URM pareiškimas Nr. 342) apie Lietuvos aneksijos teisėtumą, jos valstybinio tęstinumo ir identiteto neigimą yra nesuderinami su 1991 m. liepos 29 d. Lietuvos ir Rusijos sutartimi dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų bei prieštarauja bendrosios tarptautinės teisės normai, įpareigojančiai sąžiningai laikytis ir vykdyti sutartinius tarptautinius įsipareigojimus. Be to, tokie pareiškimai pažeidžia visuotinai pripažintą *estoppel* principą, pagal kurį šalis, vieną kartą padariusi tam tikrą pareiškimą kitos šalies atžvilgiu, turi elgtis sąžiningai ir vėliau be pagrindo negali keisti savo pozicijos [50, p. 80, 350–352; 51, p. 78–81].

3. Kiti klausimai, susiję su 1940 m. sovietine agresija prieš Lietuvą

Taigi įvairūs testai įtikina, kad svarbiausi argumentai dėl grasinimo jėga teisėtumo 1940 m. ir Lietuvos sutikimo, kaip sovietų veiksmus legalizuojančio veiksnio, tarptautinės teisės požiūriu yra nepagrįsti, o SSRS veiksmai prieš Lietuvą kvalifikuotini kaip agresija. Ši kvalifikacija padeda paneigti ir šalutinius argumentus, kuriuos pateikia teisėtos inkorporacijos tezės šalininkai.

Visų pirma, 1940 m. birželio 15 d. sovietinės kariuomenės įsiveržimo, kaip agresijos akto, kvalifikacija leidžia teigti, kad Lietuvos Respublika buvo okupuota (iš 1907 m. Hagos

konvencijos dėl sausumos karo įstatymų ir papročių (IV konvencijos) 42 straipsnio išeiina, kad okupacija yra faktinis šalies teritorijos užėmimas ir buvimas svetimos valstybės valdžioje [52]). Tai buvo vadinamoji „taiki“ okupacija, kuri tarptautinėje teisėje gali būti suprantama kaip prievartinio pobūdžio karinė okupacija nepaskelbus karo ir ne sutartiniu pagrindu [53, p. 67–69]. Tačiau tokia užsienio teritorijos okupacija prilyginama jėgos naudojimui (agresijai), todėl jai taikomos karinę okupaciją reglamentuojančios tarptautinės teisės normos. Pagaliau ir S. Černičenka pripažįsta, kad karinė okupacija galima „ir nepaskelbus karo, ir okupuotai šaliai nesipriešinant. Reikalo esmės tai nekeičia“ [1, p. 22]. Kadangi Lietuvos sutikimas su sovietų ultimatumu neturėjo teisinės reikšmės ir nekeičia įvykdytų prieš ją veiksmų teisinės kvalifikacijos, iš esmės griūva S. Černičenkos argumentacija dėl to, kad Lietuvos sutikimas kartu leidžia neigti jos okupacijos faktą.

Antra, Lietuvos okupacija ir aneksija, įvykdyta įsiveržus SSRS kariuomenei, tebuvo agresijos akto tęsinys, t. y. glaudžiai tarpusavyje susiję neteisėti Sovietų Sąjungos aktai. Savaimė suprantama, kad agresyvaus ginkluoto įsiveržimo į kitos valstybės teritoriją tikslas paprastai yra šios teritorijos okupacija, todėl ją iš esmės apima ginkluotos invazijos draudimas [54, p. 4]. Tuo tarpu Lietuvos aneksija akivaizdžiai buvo jau jos okupacijos pasekmė. Nagrinėta Niurnbergo tarptautinio karinio tribunolo praktika, kai Austrijos ir Čekoslovakijos aneksija bei Danijos, Norvegijos, Belgijos, Nyderlandų ir Liuksemburgo okupacija buvo įvertinti kaip agresijos aktai, taip pat leidžia Lietuvos okupaciją ir aneksiją laikyti agresijos aktu. Neatsitiktinai pagal agresijos apibrėžimą išplėtojusios 1974 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucijos dėl agresijos apibrėžimo 3 straipsnio a punktą agresijos aktu laikomas ginkluotas įsiveržimas į kitos valstybės teritoriją, karinė okupacija kaip tokio įsiveržimo pasekmė, taip pat kitos valstybės teritorijos aneksija naudojant jėgą [27, p. 672].

Trečia, pagal bendrąjį teisės principą *ex injuria non oritur jus* gaunamas neigiamas atsakymas į klausimą, ar SSRS įgijo suverenitetą Lietuvai, nes taikant šį principą darytina išvada, kad įvykdžiusi agresiją ir okupaciją valstybė negali įgyti „jokių suverenių teisių užimtų teritorijų atžvilgiu... Situacijos, sukurtos panaudojus ginkluotąsias pajėgas ir taip įvykdžius agresiją, nepakeičia suverenumo ar kitų teisėtų teisių į teritoriją“ [55, p. 86]. Aneksija taip pat nesuteikė Sovietų Sąjungai suverenių teisių į Lietuvos teritoriją, nes buvo neteisėtų aktų – agresijos ir okupacijos – tęsinys (anot prof. M. Rémerio, Lietuvos aneksija buvo „Sovietų žygio Lietuvoje padarinys“ [25, p. 40]), tad pagal principą *ex injuria non oritur jus* negali būti teisinis teritorijos įgijimo pagrindas. Vadinasi, tarptautinės teisės požiūriu Lietuva niekada nebuvo sudėtinė SSRS dalis, todėl (kaip ir Latvija bei Estija) negali būti laikoma buvusia sovietine respublika, o jos nepriklausomybės atkūrimas 1990 m. nebuvo nei secesija, nei koks nors kitoks Sovietų Sąjungos teritorinio vientisumo pažeidimas [10, p. 305].

Ir pagaliau, ketvirta, galima lengvai paneigti teisėtos inkorporacijos teiginio šalininkų argumentus dėl to, kad pačios Lietuvos parlamentas kreipėsi su prašymu priimti šalį į SSRS. Tereikia prisiminti, kad prieš tai į okupuotą Lietuvą atvykę Sovietų Sąjungos pareigūnai faktiškai ėmė vadovauti valstybės institucijų veiklai ir sudarė vadinamąją liaudies vyriausybę. Tokiu atveju paprastai taikoma prezumpcija, jog okupacijos sąlygomis sudaryta vyriausybė yra marionetinė, nes „sunku įsivaizduoti, kad toks (vyriausybės) pasikeitimas įmanomas nepaklūstant okupantui“ [6, p. 112]. Marionetinė vyriausybė nėra nepriklausoma, nes jos kilmės šaltinis yra neteisėtas kitos valstybės jėgos panaudojimas, ją okupuotoje teritorijoje suformuoja ir iš esmės kontroliuoja okupavusi šią teritoriją valstybė [56, p. 128–129]. Todėl logiška, kad pagal tarptautinę teisę marionetinės vyriausybės yra okupanto institucijos ir „sudaro jo teisinės sistemos dalį“ [6, p. 114]. Pavyzdžiui, pagal 1945 m. Graikijos Herakliono baudžiamojo teismo nuosprendį Nr. 107 marionetinės vyriausybės „pagrindas bei įgaliojimų šaltinis yra okupanto sutikimas ir karinė jėga“ [6, p. 114], o pati vyriausybė tarnauja okupanto kariniams interesams ir politiniams tikslams. Todėl, teismo nuomone, marionetinės vyriausybės „negali būti laikomos net vyriausybėmis *de facto*. Realiai jos tėra okupanto institucijos“.

Dažniausiai marionetinės vyriausybės sudaromos siekiant užmaskuoti neteisėtus okupanto aktus (nagrinėjamu atveju – neteisėtos Lietuvos aneksijos), sukurti tam tikrą teisėtumo įvaizdį ir išvengti atsakomybės už tarptautinės teisės pažeidimus. Ne išimtis ir marionetinė

Lietuvos liaudies vyriausybė, paskelbusi rinkimus į Liaudies seimą – dar vieną marionetinę instituciją, kuri savo ruožtu nusprendė įvesti sovietų valdžią ir įstoti į SSRS. Panašių pavyzdžių buvo ir valstybių praktikoje: antai Italijos okupuotos Albanijos konstitucinė asamblėja 1939 m. nutarė sudaryti sąjungą su Italija [6, p. 332–333], o 1938 m. Vokietijos spaudimo sąlygomis sudaryta Austrijos Vyriausybė privalėjo pakviesti į šalį vokiečių kariuomenę ir prisijungti prie Vokietijos [57, p. 5–8].

Visiškai logiška, kad marionetinės vyriausybės, būdamos neteisėtai įsteigtos okupanto institucijos, neturi okupuotoje teritorijoje „teisių daugiau nei pats okupantas, o jų veiksmai laikomi okupanto veiksmais“ [55, p. 87]. Kitais žodžiais tariant, „tokios marionetės („valstybės“ ar „vyriausybės“) neturi valdžios (kompetencijos) daugiau negu pats okupantas“ [56, p. 180]. Vadinasi, ir vadinamoji Lietuvos liaudies vyriausybė, ir vadinamasis Lietuvos liaudies seimas laikytini Sovietų Sąjungos įrankiais, o ne konstitucinėmis arba atstovaujamosiomis Lietuvos Respublikos institucijomis. Todėl pagal principą *ex injuria non oritur jus* šios institucijos negalėjo įgyti jokių teisių Lietuvos valstybės atžvilgiu ir veikti jos vardu. Taigi apibendrinant galima daryti išvadą, kad „Liaudies seimo“ prašymas priimti Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį laikytinas pačios SSRS institucijų veiksmu, t. y. Lietuvos aneksija buvo vienašalis SSRS aktas [58, p. 11].

Išvados

1940 m. įvykius Lietuvoje įprasta laikyti sovietine agresija. Tačiau pastaraisiais metais Rusijos teisinėje literatūroje ir oficialiuose pareiškimuose pasirodė naujų mėginimų pateisinti Lietuvos aneksiją, t. y. iškeltas vadinamasis teisėtos inkorporacijos teiginys. Šio teiginio šalininkai nebeneigia, kad prieš Lietuvą buvo pavartota prievarta, bet pagrindinis jų argumentas šiai prievartai pateisinti yra tas, kad neva 1940 m. grasinimas jėga dar nebuvo uždraustas pagal tarptautinę teisę, t. y. jo neapėmė agresyvaus karo draudimas pagal Briando–Kelloggo paktą. Tokie veiksmai, kokius panaudojo Sovietų Sąjunga, buvo uždrausti tik po Antrojo pasaulinio karo Jungtinių Tautų Chartijoje įtvirtinus jėgos ir grasinimo ja draudimo principą. Kadangi Lietuva 1940 m. sutiko su sovietų ultimatumo sąlygomis, ji nebuvo nei užpulta, nei okupuota, o jos aneksija pagal tuometinę tarptautinę teisę buvo teisėta.

Tokia argumentacija gali atrodyti pagrįsta tik iš pirmo žvilgsnio. Jai patvirtinti arba paneigti neužtenka vien tik žodžio „karas“ aiškinimo neatsižvelgiant į kontekstą, kuriame šis žodis vartojamas. Briando–Kelloggo pakto nuostatų turiniui nustatyti taip pat būtina pasitelkti ir kitus teisės aiškinimo būdus, ypač sisteminių, teleologinių ir istorinių, taip pat valstybių ir teisminę praktiką, kaip pagalbinius šaltinius.

Taip aiškinant Paktą darytina išvada, kad jis vis dėlto draudė ir grasinimą jėga, kuris buvo prilygintas agresyvaus karo aktui. Šią išvadą pagrindžia tokie pagrindiniai argumentai:

- 1) jeigu grasinimas jėga nebūtų draudžiamas, tokia Pakto interpretacija prieštarautų paprasčiausiems teisingumo ir sveiko proto principams, nes tai leistų įgyvendinti agresyvius ketinimus kitais nei tiesioginis jėgos panaudojimas, rafinuotesniais būdais, būtent prievarta išgaunant okupuojamos valstybės sutikimą. Be to, tai būtų nesuderinama su Pakto preambulėje deklaruotais tikslais plėtoti taikius ir draugiškus santykius tarp valstybių bei užtikrinti žmonijos gerovę, taip pat su Pakto II straipsnyje įtvirtintu įsipareigojimu spręsti tarptautinius ginčus tik taikiomis priemonėmis;
- 2) panašios pagal reguliavimo dalyką tarptautinės sutartys (Tautų Sąjungos statuto 10 str., 1932–1937 m. dvišalės nepuolimo sutartys) patvirtina, kad karo draudimas apėmė ne tik tiesioginį ginkluotos jėgos panaudojimą, bet ir kitas prievartos priemones, nukreiptas prieš valstybės nepriklausomybę arba teritorinį vientisumą. Pagal 1933 m. Londono konvenciją ir analogišką dvišalę SSRS–Lietuvos konvenciją dėl agresijos apibrėžimo tokios prievartos priemonės buvo prilygintos agresijos aktams;
- 3) Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių aneksijos nepripažino dauguma to meto valstybių taikydamos Stimsono doktrinos nuostatas, draudžiančias pripažinti teritorijos įgijimą pažeidžiantį Briando–Kelloggo paktą;
- 4) pati SSRS Briando–Kelloggo paktą traktavo kaip draudžiantį grasinimą jėga, nes 1938–1939 m. pasmerkė grasinant jėga įvykdytas Austrijos ir Čekoslovakijos aneksijas kaip tarptautinius nusikaltimus bei agresijos aktus. 1989 m., pripažindama niekiniais slaptuosius Molotovo – Ribentropo pakto protokolus, SSRS konstatavo, kad 1940 m. ultimatumais ir jėgos spaudimu ji pažeidė savo tarptautinius įsipareigojimus;
- 5) Niurnbergo tarptautinis karinis tribunolas agresyvaus karo aktais laikė ir tuos atvejus, kai ginkluotam įsiveržimui nebuvo pasipriešinta (pvz., Belgijos, Nyderlandų ir Liuksemburgo okupacija) arba grasinant jėga buvo išgautas valstybės sutikimas įsileisti svetimos kariuomenės dalinius (pvz., Austrijos ir Čekoslovakijos aneksija).

Lietuvos sutikimas įsileisti SSRS ginkluotąsias pajėgas neturėjo teisinės reikšmės ir nekeičia įvykdytų prieš ją veiksmų kvalifikacijos. Jis vertintinas taip pat kaip Austrijos sutikimas su anšliusu: Niurnbergo tribunolas pabrėžė, kad lemiamas buvo ne nukentėjusios šalies sutikimas, o Vokietijos taikyti agresyvūs metodai ir karinė galia. Vadinasi, kaip ir Austrijos atveju, prieš Lietuvą buvo įvykdyta agresija – sovietų kariuomenė įsiveržė į Lietuvos teritoriją nepaskelbus karo (toks agresijos aktas buvo nurodytas 1933 m. SSRS–Lietuvos konvencijos agresijai apibrėžti II str. 2 p.). Šalies okupacija ir aneksija tebuvo šio agresijos akto tęsinys.

Pažymėtina, kad pati Rusijos Federacija yra pripažinusi neteisėtos Lietuvos aneksijos faktą ir Lietuvos valstybės tęstinumą 1991 m. Sutartyje su Lietuva dėl tarpvalstybinių santy-

kių pagrindų (be to, kaip SSRS tęsėja, ji turėtų būti saistoma 1989 m. išreikštos Sovietų Sąjungos pozicijos, kad Molotovo–Ribentropo pakto sudarymas ir įgyvendinimas pažeidė teisinius sovietų įsipareigojimus Lietuvai). Taigi bet kokie priešingi Rusijos pareiškimai yra nesuderinami su šia Sutartimi.

Sovietinės agresijos prieš Lietuvą teisinė kvalifikacija taip pat leidžia paneigti teisėtos inkorporacijos tezės šalininkų argumentus dėl to, kad Lietuva buvo teisėta SSRS dalis (pagal principą *ex injuria non oritur jus* Sovietų Sąjunga neįgijo jokių suverenių teisių į Lietuvą), taip pat teiginį, kad Lietuvos aneksija nebuvo vienašalis SSRS aktas. Agresijos dėka suformuota vadinamoji Lietuvos liaudies vyriausybė ir vadinamasis liaudies seimas, kreipęsis dėl Lietuvos priėmimo į Sovietų Sąjungą, buvo marionetinės institucijos, kurios Lietuvos valstybei neatstovavo. Jos laikytinos Lietuvą okupavusios ir aneksavusios SSRS įrankiu, todėl jų aktai buvo pačios Sovietų Sąjungos aktai.

Baigiant galima padaryti išvadą, kad mėginimai pateisinti 1940 m. sovietinę agresiją prieš Lietuvą yra visiškai nepagrįsti tarptautinės teisės požiūriu. Todėl kartais literatūroje teisėtos inkorporacijos teiginys vadinamas neprofesionalia pozicija („*outsider*“ *position*) [11, p. 135].

LITERATŪRA

1. **Черниченко С. В.** Континуитет, идентичность и правопреемство государств // Российский ежегодник международного права, 1996–1997. – Санкт–Петербург: Россия–Нева, 1998.
2. **Черниченко С. В.** Теория международного права. Том II. – Москва, НИМП, 1999.
3. **Rusijos Federacijos** užsienio reikalų ministerijos pareiškimas Nr. 342 „Lietuvos Respublikos Seimas pradėjo svarstyti įstatymo „Dėl sovietinės okupacijos padarytos žalos“ projektą, kuriame reiškiamos materialinės pretenzijos Rusijai“. 2000 m. birželio 9 d. // Kopija iš Rusijos Federacijos užsienio reikalų ministerijos interneto svetainės <<http://www.mid.ru>>, prieiga 2000 m. birželio 10 d.
4. **Baltic States: a Study of Their Origin and National Development; Their Seizure and Incorporation into the U.S.S.R.** – New York: William S. Hein & Co., 1954.
5. **Hough W. J. H.** III. The Annexation of the Baltic States and Its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory // New York Law School Journal of International and Comparative Law. 1985. Vol. 6. No. 2.
6. **Marek K.** Identity and Continuity of States in Public International Law. – Geneve: Librairie E. Droz, 1954.
7. **Kirby D.** Incorporation: the Molotov–Ribbentrop Pact // The Baltic States: the National Self–Determination of Estonia, Latvia and Lithuania. – New York: St. Martin’s Press, 1996.
8. **Misiunas J., Taagepera R.** The Baltic States: Years of Dependence, 1940–1990. – London: Hurst & Company, 1993.
9. **Ziemele I.** State Continuity and Nationality in the Baltic States. – Ph. D. Dissertation. – Cambridge: University of Cambridge, 1998.
10. **The Baltic** Path to Independence. – New York: William S. Hein & Co., 1994.
11. **Loeber D. A.** Legal Consequences of the Molotov–Ribbentrop Pact for the Baltic States: on the Obligation „to Overcome the Problems Inherited from the Past“ // Baltic Yearbook of International Law. Vol. 1. 2001.
12. **Mullerson R.** The Continuity and Succession of States, by Reference to the Former USSR and Yugoslavia // International and Comparative Law Quarterly. – London: the British Institute of International and Comparative Law, 1993. Vol. 42.
13. **Vadapalas V., Žalys V.** Secret Protocols to the Soviet–German Treaties of 1939 and the Problem of Prescription in International Law // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. 1990. No. 39 (2).
14. **Žalimas D.** Legal Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania // Baltic Yearbook of International Law. Vol. 1. 2001.
15. **Lietuvos TSR** Aukščiausiosios Tarybos komisijos 1939 m. Vokietijos –TSRS sutartims ir jų pasekmėms tirti išvados. 1989 m. rugpjūčio 21 d. // Tiesa. 1989 m. rugpjūčio 22 d. Nr. 193 (14112).

16. **SSRS** Liaudies deputatų suvažiavimo komisijos 1939 m. Sovietų–Vokietijos nepuolimo sutarčiai politiška ir teisiškai įvertinti išvados. 1989 m. rugpjūtis–rugsėjis // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. 1990. No. 39 (2).
17. **Loeber D. A.** Consequences of the Molotov–Ribbentrop Pact for Lithuania of Today: International Law Aspects // Lithuanian Foreign Policy Review. 1999. No. 4.
18. **SSRS** Liaudies deputatų suvažiavimo nutarimas „Dėl Tarybų Sąjungos ir Vokietijos 1939 m. nepuolimo sutarties politinio ir teisinio įvertinimo“. 1989 m. gruodžio 24 d. // TSRS Liaudies deputatų suvažiavimo ir TSRS Aukščiausiosios Tarybos žinios. 1989. Nr. 29–579.
19. **Lietuvos** okupacija ir aneksija, 1939–1940: dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mintis, 1993.
20. **Musteikis K.** Prisiminimų fragmentai. – Vilnius: Mintis, 1989.
21. **Audėnas J.** Paskutinis posėdis. – Vilnius: Mintis, 1990.
22. **Urbšys J.** Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.. – Vilnius: Mintis, 1988.
23. **Maksimaitis M., Vansevičius S.** Lietuvos valstybės ir teisės istorija. – Vilnius: Justitia, 1997.
24. **Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V., Pečkaitis J. S., Šenavičius A.** Lietuvos teisės istorija. – Vilnius: Justitia, 2002.
25. **Rėmeris M.** Lietuvos sovietizacija, 1940–1941. – Vilnius: Litanus, 1989.
26. **Tarybų** valdžios atkūrimas Lietuvoje, 1940 metai: dokumentų rinkinys. – Vilnius: Mokslas, 1986.
27. **Международное** право в документах. – Москва: Юридическая литература, 1982.
28. **Harris.** Cases and Materials on International Law. – London: Sweet & Maxwell, 1991.
29. **Randelzhofer A.** Use of Force // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982.
30. **Vadapalas V.** Tarptautinė teisė: bendroji dalis. – Vilnius: Eugrimas, 1998.
31. **Соколов В., Литвинов А.** Москве пора потребовать от Вильнюса компенсации // Независимая газета. 28 июня 2000 г.
32. **Žalimas D.** Legal and Political Issues on the Continuity of the Republic of Lithuania // Lithuanian Foreign Policy Review. 1999. No. 4.
33. **Zimmern A.** The League of Nations and the Rule of Law (1918–1935).
34. **Mössner J. M.** Non–Aggression Pacts // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982.
35. **Latvian–Russian** Relations: Documents. – Washington: the Latvian Legation, 1978.
36. **Baltijos** valstybių užgrobimo byla: JAV Kongreso Ch. J. Kersteno komiteto dokumentai, 1953–1954. – Vilnius: Du Ka, 1997.
37. **Мюллерсон Р. А., Шеффер Д. Дж.** Правовое регулирование применения силы // Вне конфронтации: международное право в период после Холодной войны. – Москва: Спарк, 1996.
38. **Hillier T.** Public International Law. – London: Cavendish Publishing Ltd., 1994.
39. **Hannikainen L.** The Molotov–Ribbentrop Pact and Imperative Norms of International Law // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. 1990. No. 39 (2).
40. **Janis M. W.** Equity in International Law // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 7. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1984.
41. **Лукашук И. И., Мэрфи Д.** Преступления против мира // Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма. – Москва: Институт государства и права РАН, 1996.
42. **JT** Tarptautinės teisės komisijos interneto svetainė: <http://www.un.org/law/ilc/texts/declar.htm>.
43. **Kunz J. L.** Identity of States under International Law // American Journal of International Law. Vol. 49 (1955).
44. **Lindpere H.** Evaluation of the Soviet–German Pacts of August 23 and September 28, 1939, from the Standpoint of International Law. // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. 1990. No. 39 (2).
45. **Нюрнбергский** процесс над главными немецкими военными преступниками. – Москва: Госюриздат, 1961. Т. 7.
46. **Avalon** Project at Yale Law School: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/proc/judaus.htm>.
47. **Jaščenka A.** Konstitucinė tarptautinė teisė. – Kaunas: Spindulys, 1931.
48. **Vadapalas V., Žalys V.** Ar galioja aneksijai senaties terminas // Atgimimas. 1989 m. rugpjūčio 18–25 d. Nr. 29 (42).
49. **Lithuanian** Foreign Policy Review. 1998, No. 1 (<<http://www.lfpr.lt/9801.phtml>>).
50. **Shaw M. N.** International Law. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
51. **Müller J. P., Cottier T.** Estoppel // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 7. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1984.
52. **Tarptautinio** Raudonojo Kryžiaus Komiteto interneto svetainės tarptautinės humanitarinės teisės aktų bazė: <http://www.icrc.org/ihl.nsf>.

53. **Bothe M.** Occupation, Pacific. // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982.
54. **Ferencz B. B.** Aggression // Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. – Amsterdam: Elsevier Science Publishers, 1982.
55. **Фельдман Д. И., Курдюков Г. И.** Основные тенденции развития международной правосубъектности. – Казань: изд-во Казанского ун-та, 1974.
56. **Crawford J.** The Criteria for Statehood in International Law // The British Yearbook of International Law, 1976–1977. – Oxford: Clarendon Press, 1978.
57. **Clute R. E.** The International Legal Status of Austria, 1938–1955. – The Hague: Martinus Nijhoff, 1962.
58. **Kūris P.** Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimas ir tarptautinė teisė // Teisės problemos. 1998. Nr. 1.

The Soviet Aggression against Lithuania in 1940: Ungrounded Attempts of its Justification under International Law

Dr. Dainius Žalimas

Law University of Lithuania

SUMMARY

The article deals with the most important international legal issues concerning the assessment of the 1940 Soviet aggression against Lithuania. The author exams and evaluates from the standpoint of international law the attempts to justify the Soviet acts which from time to time occur in Russian legal literature and statements of Russian officials. These attempts were concentrated in the 6 July 2000 official statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation concerning the beginning of deliberations by the Seimas of the Republic of Lithuania of the draft Law on Compensation of the Damage Resulting from the Soviet Occupation.

In the article the main attention is given to the claim that international law of that time did not prohibit the acts had been committed against Lithuania because, allegedly, the already emerged prohibition of aggressive war had not yet included the prohibition to threat by force. According to that position, this principle established by the 1928 Paris Treaty on the Renunciation of a War as a Means of National Policy (the Briand-Kellogg Pact) should be interpreted in its most narrow meaning as including only the direct use of military force by one state against another. The author also exams the related claim that, allegedly, Lithuania's consent with the incursion of Soviet troops could legalise the coercive actions taken by the Soviet Union against Lithuania.

The author raises strong arguments against and manifestly proves that such a way of legal interpretation is absolutely ungrounded. For instance, the author exams the norms of international law of that time and the relevant provisions of modern international law. The 1933 London Convention on the Definition of Aggression, as well as the bilateral Convention of the same content which was concluded in 1933 between Lithuania and the USSR, specifically pointed out that the definition of aggression had been elaborated in order to develop the principle of the prohibition of aggressive war (in the preamble of both treaties it was stressed that the Briand-Kellogg Pact prohibits any kind of aggression). Among the acts of aggression enumerated in Art.2 of the Lithuanian-Soviet treaty we can find the incursion of the armed forces into the territory of another State without a declaration of war. That is exactly the act committed by the USSR on 15 June 1940.

With regard to Lithuania's consent with the Soviet acts, the author of the article points out that it is enough to recall that the Nuremberg Tribunal evaluated the identical case of the 1938 annexation of Austria as an act of aggression. In this regard it is worth to quote the 1946 Judgement of the Tribunal, whereat the alleged Austria's consent and even desire to unite with Germany was regarded as "really immaterial for the facts plainly prove that the methods employed to achieve the object were

those of an aggressor. The ultimate factor was the armed might of Germany ready to be used if any resistance was encountered". Besides, in 1938 the Soviet Union itself treated the Anschluss as an international crime, as well as a year later it particularly condemned the cases where annexations were camouflaged by the setting up of puppet "national" governments. Thus, there are no reasons to treat differently the analogous case of Lithuania. The author of the article also reminds that in the still valid 1991 Lithuanian-Russian Treaty on Interstate Relations Russia itself expressed the position regarding Lithuania's annexation as illegal.

To sum it up, the main conclusion of the article is that, even in accordance with the rules of international law valid in 1940, the acts committed by the Soviet Union should be qualified as an aggression against Lithuania. Meanwhile, Lithuania's consent with these acts should be treated as void as it had not been free, i.e. Lithuania had been compelled to express such a consent.

